

Tien sleutelgeboden

Vlugschrift over de toekomst van onze kerken

Dit vlugschrift werd opgemaakt door RE-ST (Antwerpen, BE),
Endeavour (Antwerpen, BE) en dr. Roel De Ridder (UHasselt, BE)
i.s.m. Thomas Abelshausen.

9 november 2021

Tien sleutelgeboden

*Vindt hier de ruimte als weleer
en betuigt de kerk haar grootste eer:*

*luistert naar haar schip, haar beuken, haar toren,
schikt haar banken naar bekoren
en zorgt ook tijdig voor nieuw bloed
zo blijft de kerk ons gemeengoed.*

*Durft haar - oh, genade - desnoods te slopen
of zachtjes te laten rusten zonder preek,
zet de poort groots open,
laat de geesten niet besloten: ga heen en bespreek.*

Inhoud

<i>I</i>	Aanhef	7
<i>II</i>	De tijd die ons werd toegemeten	15
<i>III</i>	Tien sleutelgeboden	21
	Colofon	57

I.

Aanhef

Kerkgebouwen dwingen ontzag af. Met hun monumentale uitstraling vullen ze de openbare ruimte tot ver voorbij de grenzen van hun percelen. Ze staan centraal in dorpen of wijken en worden omzoomd door marktpleinen, kleinhandel, horeca, maar ook door kerkhoven, kunstwerken en oorlogsmonumenten. Hun torens zijn bakens, oriëntatiepunten. Zowel fysiek, als mentaal. Want kerken vormen niet alleen ankerpunten in onze openbare ruimte, ze staan ook op monumentale manieren centraal in het gemeenschapsleven.

Scharniermoment

De voorbije decennia gebeurde er iets opmerkelijk. Wereldbeelden kantelden en we bleven weg uit de kerk. Het reguliere gebruik van kerken — met christelijke erediensten, rituelen op scharniermomenten in levens en gemeenschappelijke vieringen van het christelijke geloof — daalde haast exponentieel. De secularisering is een feit. Eeuwenlang vormden kerkgebouwen de decors voor de overgangsmomenten in onze levens, vandaag breekt voor de kerkgebouwen zelf een scharniermoment aan.

Veel kerken staan het grootste deel van de tijd leeg. Momenteel bestaat er nog een generatie van toegewijde ancients die zich ontfermt over kerkgebouwen, maar over heel Vlaanderen zien we dat die trouwe vrijwilligers vergrijzen. Soms kunnen ze de zorg voor hun geliefde kerkgebouw niet langer torsen.

Tijden van overdracht

Soms blijven kerken daardoor verweesd achter. Dat is tragisch. Om dat te voorkomen, is het nodig om nu de toekomst van kerkgebouwen te bespreken. Open. Eerlijk. Transparant. Om zo — via wederzijds begrip en met respect voor verleden én toekomst — kerkgebouwen over te dragen aan nieuwe generaties.

Die nieuwe generatie zal voor het eerst in lange tijd niet uitsluitend bestaan uit gelovigen in de klassieke zin van het woord. Maar idealiter zijn het wel mensen die het belang van kerken voor de identiteit van een gemeenschap naar waarde schatten. Mensen die de emotionele en mentale waarde voor het collectief aanvoelen en erkennen. Mensen die de monumentale gebouwen de toekomst in kunnen gidsen.

10 |

⁽¹⁾ Het projectbureau *Herbestemming Kerken* is een samenwerking tussen de Vlaamse Regering, Team Vlaams Bouwmeester, Parcum, Vlinter en VVSG. Voor meer informatie zie www.herbestemmingkerken.be.

Projectbureau Herbestemming Kerken

Het scharniermoment, de generatiewissel en de bijhorende uitdagingen zijn de Vlaamse Overheid niet ontgaan. Het projectbureau *Herbestemming Kerken*¹ brengt de gebouwen in kaart en onderzoekt mogelijke scenario's voor heel wat kerkgebouwen.

Vlaanderen telt aan het begin van dit derde millennium ongeveer 1786 parochiekerken, maar slechts 500 priesters. In 2026 zal ongeveer de helft van die priesters op pensioen zijn gegaan. Een studie van Kerk & Leven uit 2017 schat dat er nog 237 actieve priesters zullen zijn tegen 2030. Dan rest ons slechts 1 pastoor per 9 kerken. Het spreekt voor zich dat die niet op 9 plekken tegelijkertijd aanwezig kan zijn. De snelheid van die evolutie valt niet te onderschatten. Het gaat zo snel, dat we moeilijk allemaal afzonderlijk oplossingen kunnen bedenken voor individuele kerken.

| 11

In de schoot van het projectbureau *Herbestemming Kerken* werd ongeveer 10% van de parochiekerken bestudeerd. Een groot deel van de bestudeerde kerkgebouwen komt in aanmerking voor verbreding van het gebruik. Dat wil zeggen dat er naast de traditionele hoofdfunctie van plek voor liturgische diensten ook een nevenfunctie kan worden toegevoegd, of dat het kerkgebouw een volledig nieuwe bestemming kan krijgen. Voor sommige kerken is het proces van transitie al ingezet.

Studio Open Kerken

Er rest nog veel werk. Op een decennium tijd zullen we als samenleving moeten nadenken over de hoofd- en nevenbestemmingen.

Aanpassingen doen aan een grote, oude, bepalende structuur zoals een kerk vergt een brede blik en de integratie van verschillende perspectieven. Het projectbureau Herbestemming Kerken schakelde daarom verschillende, interdisciplinaire teams in. Onder de vlag 'Studio Open Kerken' bundelden RE-ST, TRANS, Petillon Ceuppens architecten, Endeavour en Roel De Ridder hun expertise in een tijdelijk samenwerkingsverband. Samen bestudeerden ze thema's als mogelijke beheermodellen, tijd- of projectplanning, kerkarchitectuur, bouwhistorische en bouwfysische waarde, financiële modellen, ontwerpvermogen, symbolische waarde en gemeenschapsvormend potentieel. Doorheen de trajecten nam het team de rol op van intendant, moderator en participatieve facilitator.

Flugschrift als oproep

RE-ST, Endeavour en Roel De Ridder zetten nu samen een volgende stap. Als een organische uitloper van het projectteam stellen we dit flugschrift samen. Daarin reflecteren we op ontmoetingen en gesprekken, voeden en nuanceren we de discussie, en duiden we het enorme potentieel van kerkgebouwen. Dit flugschrift vormt wat ons betreft geen eindrapport. Nee. Dit is een volgende stap. Een aanzet voor een nieuw traject.

In dit flugschrift breken we een lans voor een gesprek over de toekomst van het kerkelijk patrimonium. Voor een brede, open dialoog. Want als we niets doen, als we niet in dialoog durven gaan over de toekomst van kerkgebouwen, dan zal er onverschilligheid optreden. Dan zullen kerken doodbloeden, verloederen, of nieuwe bestemmingen krijgen die weinig meerwaarde hebben voor de gemeenschap. Dat kunnen we voorkomen. Vandaag kunnen

verschillende generaties samen een gesprek aangaan. In en door dat gesprek kunnen we het mentale verval tegengaan, om zo het fysieke verval te voorkomen. Met zo'n gesprek zorgen we ervoor dat mensen de kerken blijven koesteren, vandaag én morgen.

Dit flugschrift vormt onze reflectie op de ontelbare gesprekken met kerkraden, parochianen, vrijwilligers, gemeentebesturen en kerkelijke overheden. We geloven dat veel kerkgebouwen zich op scharnierpunten in hun bestaan bevinden. Met dit flugschrift hopen we een aanzet te geven voor een veerkrachtige toekomst van kerkgebouwen in Vlaanderen. We hebben onze inzichten vertaald in tien 'sleutel'geboden. Tien geboden die de sleutelpositie van onze kerken willen onderschrijven en aangeven dat er sleutels voorhanden zijn om de deuren te openen. En dat is nodig. Kerken zijn gebouwen waar we generatie na generatie aan bouwen en sleutelen. Elke generatie moet een andere manier vinden om haar steentje bij te dragen of de sleutel door te geven.

RE-ST
Endeavour
Roel De Ridder (UHasselt)

II.

De tijd die

ons werd

toegemeten

Vanuit historisch perspectief zijn we allemaal maar korte tijd te gast hier op aarde. We zijn te gast in onze lichamen, maar ook in gebouwen. In gebouwen die er al stonden lang voordat we geboren waren, in gebouwen die ons overleven.

Goede huisvaders

Dat is zo bij oude gebouwen waar we in leven, wonen of werken. En dat is zo in kerkgebouwen. Ook daar zijn we eerder toevallige passanten. We zijn tijdelijke gebruikers die de gebouwen als een goede 'huisvader' beheren voor de tijd die ons werd toegemeten. Respect voor de diepe wortels is essentieel. Ook de overdracht naar een nieuwe gebruiker, naar een volgende generatie van tijdelijke passanten, vormt een cruciaal onderdeel van dat goede beheer.

Elke overdracht is een logische, natuurlijke evolutie.

Alleen staat er vandaag bij veel kerkgebouwen geen nieuwe generatie klaar die in dezelfde lijn wil doorwerken. Door de secularisering van de samenleving breken huidige generaties met heersende tradities. Zij beleven kerken op een andere manier. De nieuwe, pluralistisch ingestelde generaties vinden geen aansluiting bij de huidige invulling van het gebouw.

Cultuurhistorische transformaties

Cultuurhistorisch gezien zit er heel wat variatie op de inrichting, de invulling en de status van plekken waar mensen samenkomen om religie te belijden. Zelfs enkel binnen Europa zijn een aantal historische transformaties te identificeren. Voor Grieken waren religieuze plaatsen herdenkingsplekken voor martelaren, de Romeinse invulling van de basilica leunt dan weer dicht aan bij een ontmoetingsplaats.

Onze hedendaagse, rooms-Katholieke invulling van kerkgebouwen ontkiemde in de barok en tijdens de contrareformatie. Kerkgebouwen in onze streken worden vandaag gekenmerkt door een uitgesproken ‘theateropstelling’, gericht op erediensten. De kerk heeft ruimtelijk gezien dan ook veel overeenkomsten met een auditorium of theaterzaal.

Naast historische verschillen, zijn er ook regionale verschillen, die vaak nauw vervlochten zijn met verschillende kerkelijke strekkingen. Katholieken verhouden zich bijvoorbeeld anders tot kerken dan protestanten: voor de eerste groep gelovigen is het gebouw heilig als sacrale plaats, voor de tweede groep is het gewoon een hoop ondermaanse bakstenen.

Iedereen mede-eigenaar

Vanuit een breder historisch perspectief bekeken is het een natuurlijke evolutie dat de invulling van kerkgebouwen transformeert. Soms is de generatiekloof te diep om een open gesprek en een vlotte overdracht mogelijk te maken. Dat is jammer. Dat gesprek moeten we durven aangaan, anders zullen kerkgebouwen in vele Vlaamse steden en gemeenten verweesd achterblijven. En dat zou doodzonde zijn. Kerkgebouwen bezitten enorm veel potentieel. Het zijn vaak prachtige, krachtige plekken waar mensen elkaar kunnen ontmoeten.

Hoewel sommige parochianen even moeten wennen aan het idee dat hun kerk een andere of bijkomende invulling krijgt, wil de meerderheid van de Vlamingen vooral dat het kerkgebouw zinvol gebruikt wordt — zelfs al is dat dan niet (enkel) voor erediensten. Vandaag zijn veel kerken al

culturele trekpleisters: in overvolle steden vinden mensen een rustpunt tijdens een museaal bezoek aan een kerk, in overvolle agenda’s komen mensen in kerken tot rust tijdens concerten. Dat zijn voorbeelden van mooie aanvullingen, waardevolle nevenbestemmingen.

In het beste geval voelt iedereen zich mede-eigenaar van het kerkgebouw. Uiteraard zijn er de mensen die zich de voorbije decennia hebben ingespannen voor de bouw, het beheer en het onderhoud van de kerken, zoals de kerkraden, parochieteams, parochianen, pastoors en bisdommen, maar idealiter voelen ook anderen zich betrokken, bijvoorbeeld steden en gemeenten, dorps- of buurtbewoners en het verenigingsleven. Ieder van hen heeft een rol op te nemen. Soms is het zoeken naar het ideale model om samen te werken en de toekomst van het kerkgebouw vorm te geven. Het is vooral een kwestie van energie goed te kanaliseren, te luisteren naar de dromen en wensen van verschillende partijen en een manier van werken te vinden die voor iedereen comfortabel voelt.

Alle partijen zijn afhankelijk van elkaar. Dialoog is dan ook een sleutelwoord. Alleen zo kunnen verschillende generaties samen de verantwoordelijkheid nemen voor het beheer van kerkgebouwen, met het volle besef dat iedere generatie ook maar de tijdelijke beheerder is van het gebouw en dat het toelaten van wrijving tussen diepgewortelde tradities en hedendaagse behoeften de mooiste parels oplevert.

III.

Tien

sleutelgeboden

#1. VINDT HIER DE RUIMTE ALS WELEER

Soms vloeken lokale besturen over de kerk. ‘Wat moeten we in godsnaam met dat gebouw doen?’ Dat is een begrijpelijke, maar jammerlijke vraag. Een andere vraag zou kunnen zijn: waar hebben we nog ruimte voor nodig? En: kan dat in de kerk? Die kerkenreflex kan, ook op korte termijn, concrete ruimtelijke noden opvangen.

Multifunctioneel inzetbaar

Op eender welke plek, of het nu in een landelijk dorp is of in een drukbevolkte wijk in een stad, hebben mensen nood aan ruimte om samen te komen. Om samen te sporten, naar theater te gaan, naar muziek te luisteren, te eten, of gewoon samen te zijn. We bouwen daarom sportcentra, cultuurcentra of gemeenschapscentra. Soms zijn er ook momenten waarop de vraag naar ruimte piekt. Soms is een aanpalende school wegens verbouwingen op zoek naar een refter, of is er nood aan een tijdelijk gemeentehuis of een tijdelijke bibliotheek, of komen er vanuit socio-culturele verenigingen vragen naar extra ruimte. Voor al die dingen kan er naar de kerk worden gekeken. Kerken zijn multifunctioneel inzetbaar. Bij elk van die bovenstaande voorbeelden zou iemand de vraag kunnen opwerpen: ‘kan het in de kerk?’ Zelfs al is het maar eenmalig of voor even.

Het is waardevol dat een gemeenschap over een ruimtelijk expansievat beschikt. Er gebeurt, ook vandaag al, enorm veel in kerken. Ook onder de radar. En zonder extra ruimtelijke ingrepen. Daar valt veel uit te leren. Die bestaande initiatieven vormen vaak ideale vertrekpunten voor de toekomstige invulling van kerken.

Niet (meteen) hypothekeer

Zeker op korte termijn kan een leegstaande kerk een (acute) nood snel opvangen. Tegelijkertijd is het goed dat er iemand waakt over de toekomstige inzetbaarheid van de ruimte. Kerken vormen ruimtelijk gezien vaak centrale, cruciale plaatsen in de structuur van een dorp of buurt. Ze vervulden decennia- of zelfs eeuwenlang de rol van kweekplaats van sociaal weefsel. Die waardevolle ruimte willen we vandaag niet meteen voor langere tijd hypothekeer door er ondoordacht een nieuwe functie in onder te brengen die structurele ingrepen verlangt.

In sommige gevallen kan een kerkgebouw ook langetermijnnoden invullen. Daarbij kan de herbestemming van een kerk een cruciale impuls vormen voor de ontwikkeling van kwalitatieve en leefbare pleinen, buurten of dorpskernen. Kerken zijn immers grote ruimtes die ontworpen zijn voor ontmoeting. En ontmoeten gaat vooraf aan de economische ontwikkeling. Een kerkgebouw zelf moet geen commerciële invulling krijgen om voor de omgeving een economische meerwaarde op te leveren: wanneer mensen elkaar (opnieuw) in groten getale ontmoeten in de kerk, dan trekt de kleinhandel errond automatisch aan.

Nood aan kerkbeleidsplan

Kortom: op korte termijn kunnen kerkgebouwen relatief snel ingeschakeld worden om (tijdelijke) pieken in de vraag naar ruimte op te vangen. Dat spel van vraag en aanbod werkt erg momentgericht, waardoor het op lange termijn niet noodzakelijk een duurzame strategie vormt. Ook kunnen ondoordachte, ingrijpende verbouwingswerken de toekomst van een kerkgebouw hypothekeer. Door

tijdelijke, functionele noden te overstijgen en alle ingrepen in te bedden in een langetermijnplan voor her- of nevenbestemming, worden zo weinig mogelijk toekomstige mogelijkheden uitgesloten. Het opstellen en/of actualiseren van de huidige kerkenbeleidsplannen is daarom waardevol en nodig.

*afbeelding scenario uit haalbaarheidsonderzoek
Sint-Jozefskerk, Menen*

#2. EN BETUIGT DE KERK HAAR GROOTSTE EER

Kerken zijn vooraanstaande gebouwen. Letterlijk. Ze staan op prominente, gezaghebbende en invloedrijke plekken: midden in dorpskernen of aan grote stadspaleinen. Vaak is er rondom het kerkgebouw ook ruimte. Er zijn pastorietuinen of kerkhoven.

Context is cruciaal

Bij het nadenken over herbestemming van kerken is de context van het gebouw van cruciaal belang. Zelfs wanneer die denkoefening strikt genomen niet verder reikt dan het gebouw, is het nuttig en nodig de relatie met de omgeving te onderzoeken. Alleen zo kunnen kerken (her)connecteren met hun omgeving.

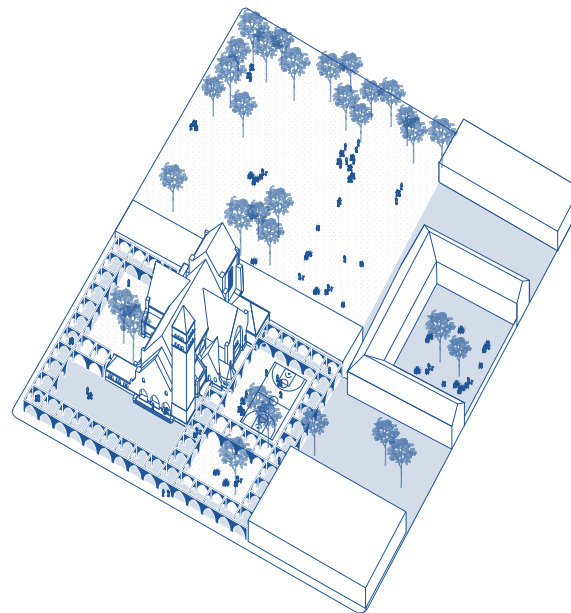
Integratie is essentieel

Het herbestemmen van de kerk kan geïntegreerd worden in een overkoepelend ruimtelijk plan voor de omgeving waarvan de strategische lijnen al vastliggen, maar het herbestemmen van een kerkgebouw kan ook de impuls vormen voor het uitdenken van nieuwe strategische lijnen. De herbestemming van een parochiekerk is dan een uitnodiging om de omliggende openbare ruimte op een inhoudelijk waardevolle en maatschappelijk verantwoorde manier herin te richten. Een kerkgebouw kan de lokale gemeenschap dienen, maar kan ook een bovenlokale functie vervullen. In sommige gevallen is het nuttig om de kerk vanuit een regionale strategie te benaderen.

Rol in verbijzondering is een eer

Kerkgebouwen bieden kansen om centrale plekken, inclusief de publieke buitenruimte(s), op zinvolle manieren op te waarderen. Kerken spelen een bepalende rol in de verbijzondering van de omgeving: een straat, een plein of

zelf een hele buurt. En zo, door kerkgebouwen opnieuw een centrale rol toe te bedelen in de publieke ruimte, betuigen we hen onze grootste eer.

#3. LUISTERT NAAR HET SCHIP, HAAR BEUKEN, HAAR TOREN

Kerken zijn gebouwen met een heel eigen, uitgesproken architectuur en bijzondere kwaliteiten. Die kwaliteiten vormen uitgangspunten voor de herbestemming. Op die manier bepaalt het kerkgebouw zelf mee wat de toekomstige invulling is. Het gebouw geeft zelf aan wat het aankan.

Kleinere ingreep, grotere kans op geslaagde herbestemming

Bij herbestemming is het nuttig om na te gaan of activiteiten kunnen worden aangepast aan het kerkgebouw. Pas in tweede instantie is het nodig om na te gaan of de kerk moet worden aangepast. De logica daarvoor is erg eenvoudig: hoe minder verbouwingen er moeten plaatsvinden, hoe lager de transformatiekosten, hoe groter de kans op herbestemming, en hoe minder de toekomst van het gebouw wordt gehypothekeerd.

Uit vorm volgt functie

Kerken zijn veelal grote gebouwen, met ruimtelijke kwaliteiten. Ze zijn bouwhistorisch en bouwfysisch vaak waardevol en in sommige kernen zijn ze zeldzaam, dus bieden ze unieke kansen.

Sommige architecturale ingrepen respecteren de authenticiteit van het bestaande kerkgebouw wel, maar ondermijnen toch de toekomstige mogelijkheden en de veerkracht van datzelfde gebouw. Ondoordacht een nieuwe functie in het gebouw onderbrengen en daarbij de ruimtelijke logica van de nieuwe functie aan het kerkgebouw opdringen, zal de kwaliteiten en het potentieel van een kerkgebouw niet versterken. Integendeel. Het klakkeloos overnemen van architecturale structuren of

vloerplannen van de nieuwe functie werkt vernauwend voor de toekomstmogelijkheden van het kerkgebouw.

Soms kunnen kleine ruimtelijke ingrepen de mogelijkheden van het gebouw vergroten en verbreden. Dat is natuurlijk een droomscenario.

*afbeelding scenario uit haalbaarheidsonderzoek
Sint-Christoffelkerk, Scheldewindeke*

#4. SCHIKT DE BANKEN NAAR BEKOREN

Vandaag staan veel kerken volgestouwd met stoelen of zware banken. In het schip staan stoelen zover het oog reikt, van het altaar tot tegen het orgel achteraan. Ook in de zijbeuken is elke vierkante meter kerkvloer gevuld met stoelen. Dat is zelden nodig. Door het dalend aantal kerkbezoekers zijn die zitjes zelden allemaal tegelijkertijd bezet. Dat stemt tot nadenken. Zijn al die stoelen werkelijk nodig? Allicht niet. Maar er zijn drie vaak gehoorde bezwaren om stoelen of banken opzij te schuiven: erfgoedwaarde, piekmomenten en de stoelen zijn te zwaar om ze te verplaatsen.

Verwijderen, stockeren of gewoon herschikken

Soms torsen we onnodig veel ballast uit het verleden. Soms kunnen we het met minder stellen. Doorheen de decennia kochten kerken, vaak via collectes, in verschillende periodes stoelen bij. De oude exemplaren bleven dan toch rondwaren in de kerk. In dat geval is het wenselijk (een deel van de) stoelen of banken uit te kerk te verwijderen. Het loont de moeite na te gaan of een deel van het zitmeubilair elders een nieuwe bestemming kan krijgen.

Soms zijn stoelen of banken beschermde voorwerpen, die onlosmakelijk met het gebouw verbonden zijn. In dat geval kan je met bevoegde instanties onderhandelen. Wanneer het meubilair op de site gestockeerd wordt, bijvoorbeeld in een aanpalende ruimte, maken erfgoeddiensten zelden bezwaar.

Soms volstaat het zelfs om de stoelen of banken te herschikken. Daarmee kan al veel ruimte ontstaan.

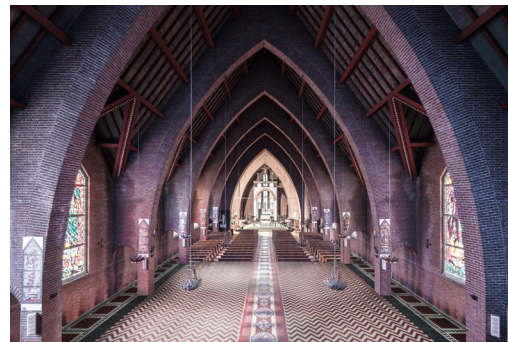
Op piekmomenten, bijvoorbeeld bij begrafenissen met een grote opkomst, kunnen stoelen tijdelijk worden teruggeplaatst of kunnen klapstoeltjes voor voldoende zitcapaciteit zorgen.

Kiemruimte

Bij het weghalen van stoelen of banken ontstaat letterlijk ruimte voor een nieuw publiek. Een grote opruim nodigt zo uit tot nevengebruik. Door letterlijk de vloer vrij te maken, hervinden kerkgebouwen vaak vanzelf hun publieke functie. Het verwijderen van overbodig zitmeubilair gaat in het beste geval hand in hand met een symbolische actie waarbij de deuren worden opengezet.

In sommige parochies waagden ze de sprong. Ze begonnen er gewoon mee. Ze schoven de stoelen aan de kant. Zo ontstond er ruimte én openheid. Op een laagdrempelige manier ontkiemden er zo nieuwe initiatieven. Het afstemmen van het kerkmeubilair op het werkelijk aantal kerkgangers creëert ademruimte en het is een goede, goedkope test. Het kost niets en is gemakkelijk omkeerbaar.

Zodra er enthousiasme groeit en nieuwe initiatieven wortel schieten in een kerkgebouw, is het delen van de sleutel van de kerk een logische, krachtige, symbolische stap.

*afbeelding scenario uit haalbaarheidsonderzoek
Sint-Theodarduskerk, Beringen*

#5. EN ZORGT OOK TIJDIG VOOR NIEUW BLOED

Vandaag ligt het beheer van kerken meestal in de bekwame handen van vrijwilligers van de kerkraad. De vrijwilligers van die kerkfabrieken vergrijzen. Het mag geen taboe zijn te spreken over de erfeniskwestie. Wie neemt de rol van (be)hoeder van het kerkgebouw over wanneer de kerkraad ophoudt te bestaan? En welke beheermodellen zijn er mogelijk?

Nieuw bloed

Het ergste wat een kerk kan overkomen is verweesde leegstand: geen kerkgangers, niemand die zich over het gebouw ontfermt. Dat kan voorkomen worden door op zoek te gaan naar geïnspireerde en inspirerende mensen die een kerkgebouw onder hun hoede nemen.

Die nieuwe generatie moet structureel en langdurig kansen krijgen. Alleen zo is het betrekken van nieuwe mensen een uitnodiging om op lange termijn mee het beheer van een kerkgebouw op te nemen. Eénmalig een concert, een lezing of een andere activiteit (laten) organiseren is een mooi begin, maar volstaat niet voor een volwaardige overdracht.

Alleen door nieuwe mensen op een fundamentele manier (mee) te laten nadenken over een duurzame invulling van het kerkgebouw, kunnen huidige beheerders bruggen bouwen naar de toekomst. Open dialoog, doorgroeimogelijkheden en ruimte voor transformatie zijn sleutelbegrippen voor een soepele overdracht.

Van kerkfabriek naar kerkcoöperatie

Historisch gezien beheren kerkfabrieken de kerken in functie van de erediensten die daar plaatsvinden. Dat is een mooi, inspirerend verhaal: vrijwilligers die een gebouw met

een publieke functie beheren. In de geest van die traditie kan een nieuw beheermodel groeien: de kerkcoöperatie.

Die kerkcoöperatie is een groep van (nieuwe) mensen die zich vrijwillig ontfermt over een gebouw, het gebouw beheert en zich inspant om het ten dienste te stellen van de gemeenschap. Dat ligt volledig in het verlengde van het publieke beheer dat de parochiekerken al zo lang kennen. Het is precies het publieke beheer dat ervoor gezorgd heeft, en er nog altijd voor zorgt, dat we vandaag beschikken over een historisch patrimonium met enorm veel potentieel.

In eerste instantie is de kerkcoöperatie de hoeder van de kerk. De coöperatie beheert, net zoals de kerkfabriek van weleer, als een goede huisvader de infrastructuur. Daarnaast is ze ook spilfiguur voor de inhoudelijke invulling van de kerk. Ze initieert en faciliteert samenwerking tussen verschillende partijen die de kerk willen gebruiken. Tot slot kan de coöperatie uiteindelijk een coöperatief beheer- en ontwikkelingsmodel nastreven. De coöperatie zou de kerk kunnen aankopen. De ontwikkeling van een langetermijnvisie op het gebouw komt dan ook in handen van de coöperatie te liggen.

Misschien is de overgang naar een nieuwe generatie van mensen die de kerk beheren het aangewezen moment om de verhouding tussen overheid, markt en gemeenschap te herdenken. Het gedachtegoed van de commons verschijnt dan prominent op de radar.

#6. ZO BLIJFT DE KERK GEMEENGOED

De secularisering van de samenleving is een van de meest bepalende maatschappelijke evoluties van de voorbije decennia. Ons wereldbeeld wijzigde fundamenteel en dat had implicaties op zowat alle maatschappelijke domeinen. Leegstaande kerken zijn de meest zichtbare en tastbare illustratie van die evolutie. Tegelijkertijd wonnen andere dynamieken aan kracht. In het straatbeeld verschenen steeds meer schreeuwerige reclameborden. Dat krachtenveld kristalliseert zich uit bij herbestemmingsprocessen van kerkgebouwen: ontzagwekkende religieuze tradities komen soms lijnrecht tegenover een koele, commerciële logica te staan.

Relatief traag maar gestaag

Anders dan bijvoorbeeld bij de Franse Revolutie, waarbij maatschappelijke goederen en religieuze gebouwen op grote schaal werden geconfisqueerd, ontvouwt zich vandaag een trage evolutie. Er is weinig sprake van drastische, grootschalige transformaties van kerkgebouwen. Er zijn remmende factoren. Blijkbaar voelen we schroom om ons religieus patrimonium in ijtempo te verkopen aan de hoogste bidder.

Hoewel een groeiend bewustzijn en een ontwikkelende gevoeligheid voor de architecturale, historische of bouwkundige waarde van erfgoed een rol spelen, is de terughoudendheid niet louter een kwestie van esthetische argumenten. Het gaat over meer. Er heerst veel weerstand tegen het botweg commercieel of toeristisch herbestemmen van kerken. Mensen vinden het een bevreemdend idee en wanneer het toch gebeurt, voelen ze zich vaak ontheemd.

De gestage vermindering van priesters en kerkgangers waar

we vandaag getuige van zijn, verloopt aan een tempo dat vanuit historisch oogpunt misschien wel uniek te noemen is. Het is geen turbulente revolutie, maar een grootschalige, diepgaande en ingrijpende evolutie die zich voltrekt over een tijdsperiode van een of twee generaties. En dat brengt heel eigen uitdagingen met zich mee.

Kerken als gemeengoed

Het is een trage evolutie en er is ook traagheid nodig bij herbestemmingsprocessen. Alleen zo kan een duurzame relatie groeien tussen het gebouw en haar (nieuwe) beheerders en gebruikers. Alleen zo verhinderen we dat de economische, koele, commerciële logica — de logica die bij het bouwen van appartementen of kantoren primeert — ook bij het herbestemmen van kerken de overhand neemt.

44 | Hoewel het gaat om een trage ontwikkeling, doemen er urgente uitdagingen op zoals het opzetten van structuren voor beheer en exploitatie van de kerk. Een kerkcoöperatie is een goede mogelijkheid, maar alternatieven zijn mogelijk. Wel zeker is dit: alleen bij inbedding in een krachtvolle organisatorische context kan een nieuwe generatie een duurzame band met het gebouw ontwikkelen. Alleen zo kunnen we kerken in eigendom van de gemeenschap houden. En dat is nodig, want een kerk die in private handen belandt, verliest veelal haar waarde voor de gemeenschap. Publieke eigendom is de beste garantie dat kerkgebouwen op lange termijn invullingen vinden die een meerwaarde vormen voor de gemeenschap.

Wanneer de volle eigendom van het kerkgebouw publiek bezit blijft, behoudt de gemeenschap controle. In ruimtelijke uitvoeringsplannen vallen kerken vaak in de blauwe zone, wat wil zeggen dat ze bestemd zijn voor

openbaar nut. En wie kan er beter bepalen wat nuttig is voor de gemeenschap dan de gemeenschap zelf?

Een bijkomend argument voor een toekomstscenario waarbij kerken eigendom van de gemeenschap blijven, vinden we in het verleden. Steden en gemeenten hebben de voorbije eeuwen met publieke middelen, met geld van ons allemaal, de kerkgebouwen onderhouden. Die investeringen blijven beter renderen voor burgers wanneer de kerk eigendom van de gemeenschap blijft.

Samenwerking met private partners

Een kerkuitverkoop is een doemscenario, maar dat wil niet zeggen dat kerken niet geëxploiteerd kunnen worden door privépersonen of ondernemingen. Het initiatief voor herbestemming ligt in het ideale geval bij de gemeenschap: betrokken burgers die zich ondersteund door (lokale) overheden verzamelen in kerkcoöperaties. Eventueel kunnen zij samenwerkingsverbanden aangaan met private spelers.

Private exploitatie van delen het gebouw of op afgebakende momenten kan de functionaliteit verhogen. Private partijen worden zo via aandeel, huur of concessie co-investeerders in de coöperatie. Door richtlijnen op te nemen in de statuten kan duidelijk aangegeven worden wat de mogelijkheden en restricties zijn. Private partijen maken het zo mogelijk om de ambitie van een bouwproject te vergroten of noodzakelijke ingrepen te financieren, zonder dat het tot privatisatie leidt.

Kortom: de eigenaar en beheerder is idealiter een coöperatie, de exploitatie kan een samenwerking zijn van publieke en private partners.

#7. DURFT HAAR - OH GENADE - DESNOODSTE SLOPEN

Soms is geen kerk beter dan wel een kerk. Dat klinkt boud en brutaal. Daarom meteen volgende nuance: het afbreken van kerken moet ten dienste staan van de gemeenschap, het collectief moet er beter van worden.

Niet alle kerken zijn waardevol genoeg om te behouden. Er bestaan — jawel! — kerken die weinig cultuurhistorische, stedenbouwkundige, architecturale, bouwfysische en bouwtechnische kwaliteiten hebben. Ook zijn er kerkgebouwen die sociaal-cultureel weinig of geen meerwaarde (meer) bieden, noch het potentieel in zich dragen om dat te ontwikkelen, terwijl er op diezelfde locatie een ander project een nieuw elan aan een buurt kan geven. Een goed voorbeeld is het vervangen van een kerk door goede, kwalitatieve publieke buitenruimte.

Wanneer een gemeenschap mentaal al afstand heeft genomen van een kerkgebouw, moet het bespreekbaar zijn om afscheid te nemen van de kerk.

*afbeelding scenario uit haalbaarheidsonderzoek
Sint-Willibrorduskerk, Heusden-Zolder*

#8. OF ZACHTJESTE LATEN RUSTEN ZONDER PREEK

Soms is het beter de dingen te laten zoals ze zijn. Soms is het goed om kerken met rust te laten, zodat ze rust kunnen brengen.

STILTE IN DE STORM

Elke samenleving heeft nood aan stilte- en luwteplekken. In een haastige leefwereld met continue prikkels wordt die nood alleen maar groter. Historisch gezien zijn kerkgebouwen plaatsen waar mensen konden gaan schuilen, beschouwen en bezinnen. Een oase van rust is in een drukke samenleving veel waard. Kerken vervullen die rol als vanouds.

Bij het herbestemmen van kerkgebouwen kan deze functie expliciet worden benoemd. En we kunnen er als samenleving expliciet voor kiezen om deze helende luwtefunctie te blijven toevertrouwen aan kerkgebouwen. De ruimtelijke kwaliteiten van de gebouwen lenen zich daar uiteraard uitstekend toe. Het is ook een invulling waar bijzonder weinig ingrepen voor nodig zijn.

SACRALE RUIMTE

Bij nieuwbouwprojecten besteden architecten doorgaans relatief weinig aandacht aan de fundamentele menselijke behoefte tot verstillings, of aan spiritualiteit. Misschien is dat zo omdat kerken die functie altijd hebben vervuld? Of omdat het moeilijk is een nieuwe sacrale omgeving te creëren? De ene steen is de andere niet, zeker niet wanneer die steen generatie na generatie de spirituele energie van onze voorouders heeft opgeslagen en gevoeld.

Voor veel mensen is een kerk niet alleen een object, een ziellose hoop stenen, maar ook een subject dat de

historische energie van ontelbare generaties in zich draagt.
Die onzichtbare dimensie — de traditionele, spirituele
functie — verdient een plek in het gesprek.

Omwille van de mogelijkheden op het vlak van spiritualiteit
en gemeenschap is elk kerkenproject een kans om bij het
herdenken het gebruik méér te laten zijn dan een louter
functionele of pragmatisch invulling. Want het leven is meer
dan dat. Stilte, luwte en spiritualiteit kunnen en mogen een
volwaardige invulling vormen.

#9. MISSCHIEN ZELFS MET EEN POORT GROOTS OPEN

In steden verschijnen veel ‘nieuwe’ kerken. Grote groepen mensen, vaak nieuwkomers, zoeken naar serene plekken om een vorm van religie te beleven. Kerkgebouwen staan leeg en naast die ongebruikte kerken moeten mensen die hun religie willen beleven onderdak zoeken in loodsen, garages en magazijnen — vaak weinig inspirerende, aftandse en soms zelfs ronduit gevaarlijke gebouwen.

DE VERBODEN VRAAG

De vraag of we die groep van zoekende mensen uit de toestand kunnen helpen door de poort van een leegstaande kerk met een groots gebaar te openen, zelfs al is het slechts tijdelijk, mag vandaag eigenlijk niet luidop worden gesteld. Het idee ligt gevoelig, een gesprek is taboe. Maar in de geest van een oproep tot open dialoog kunnen we niet rond de werkelijkheid van onze dichtbevolkte, Vlaamse centrumsteden. Het zou al te makkelijk zijn deze realiteit hier dood te zwijgen, vooral ook omdat er geen pasklare antwoorden zijn. Maar het vraagstuk ligt er. De vraag dient gesteld te worden: zouden andere religies onderdak kunnen vinden in onze leegstaande kerken?

ONCHRISTELIJKE ANTWOORDEN

Enerzijds is er het pragmatisch argument van koele economische logica: pluralistische verbreding kan bijdragen aan verhoogde functionaliteit van en investeringsmogelijkheden voor het kerkgebouw. Maar dat is misschien een ietwat onchristelijk antwoord. Daarnaast kan ook beweerd worden dat het niet schier onmogelijk is dat het delen en samen beheren van een gebouw mogelijk is bijwerkingen zou kunnen hebben, bijvoorbeeld verbinding, medeleven, wederzijds begrip of toegenomen naastenliefde — en dat zijn op zich dan weer geen onchristelijke waarden.

#10. LAAT DE GEEST NIET BESLOTEN: GA HEEN EN SPREEK

Kerkgebouwen laten ons niet onberoerd.

Niet zo heel lang geleden was er een natuurlijke, organische samenhang tussen kerkgebouw en gemeenschap. Van het kerkgebouw ging een vanzelfsprekendheid uit. Later sloeg de vervreemding toe, en stond de kerk niet langer in het spreekwoordelijke midden.

Om weer een centrale rol op te nemen, of om een vorm van vanzelfsprekendheid terug te vinden, heeft het kerkgebouw een duwtje nodig. Het kerkgebouw spreekt misschien nog wel (als vanzelf), maar het wordt minder gehoord of begrepen. Het heeft woordvoerders nodig, bevlogen vertolkers van haar kwaliteiten en mogelijkheden, want die kwaliteiten en kansen zijn er onverkort. Daarom: ga heen en bespreek.

Blijf praten. Ook wanneer het stroef gaat. Houd moed. Creëer een sfeer waarin vrij gesproken kan worden. Deel desnoods dit vlugschrift en zoek daarin naar raakvlakken. Breng mensen (opnieuw) samen.

Het kerkgebouw zal u tot het einde der tijden dankbaar zijn.

Colofon

Tekst

Thomas Abelshausen i.s.m. Dimitri Minten (RE-ST), Jonas De Maeyer (Endeavour) en dr. Roel De Ridder (UHasselt)

Met dank aan

Het ontwercollectief Studio Open Kerken bestaande uit RE-ST, TRANS, Petillon Ceuppens architecten, Endeavour en dr. Roel De Ridder en hun medewerkers voor de opmaak van alle haalbaarheidsstudies in opdracht van het Projectbureau Herbestemming Kerken: Dimitri Minten, Evy Bouwen, Marianne Ghoois, Enver Peeters, Carolien Pasmans, Paulien Herbots, Elise Oosterloo, Dries Ceuppens, Lauren Paynjon, Jonas De Maeyer en Roel De Ridder. Een bijzondere dank aan Niek De Roo, coördinator van het Projectbureau Herbestemming Kerken.

Productie | Eindredactie | Vormgeving
RE-ST

Beelden

pagina 29, 47 RE-ST, pagina 33, TRANS architectuur en stedenbouw,
pagina 25, 37 Petillon Ceuppens architecten.

ISBN 9789082442922
uitgave november 2021

Digitale versie | Meer informatie
www.re-st.be/kerkinhetmidden
<https://endeavours.eu/project/vlugschrift-tien-sleutelgeboden>

Overname van teksten of beeldmateriaal wordt gewaardeerd, mits toestemming van het onderzoeksteam en bronvermelding.

